

Rafael de Nogales Mendes, *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)*, Çeviren: Vedii İlmen, İstanbul, Yaba Yayınları, 2016, 307 s.

Murat YÜMLÜ*

*Öğr. Gör. Dr., Bartın Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Bartın, Türkiye

ORCID: M.Y. 0000-0001-7902-5339

Sorumlu yazar/Corresponding author:

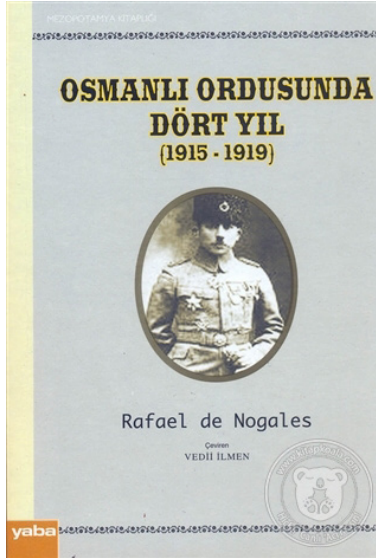
Murat Yümlü,
Bartın Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Bartın, Türkiye

E-posta/E-mail:
muratyumluhistory@gmail.com

Başvuru/Submitted: 14.10.2020

Kabul/Accepted: 13.12.2020

Atıf/Citation: Yumlu, Murat. "Rafael de Nogales Mendes, *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)*." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 38 (2020): 219-230.
<https://doi.org/10.26650/YTA2020-810885>

Yaba Kitaplığı'nın Mezopotamya serisinde çeşitli eserleri Türkçe yazına kazandıran Vedii İlmen'in¹ İngilizce'den tam metin çevirisiyle yayımlanan bu eser, eserin orijinal adı *Cuatro Años Bajo la Media Luna* (Hilâl Altında Dört Sene), ilk olarak 1924 yılında Arjantin'in başkenti Buenos Aires'te bir Alman yayınevinde basılmıştır.

Eser, 1926 yılında Muna Lee tarafından İspanyolca'dan İngilizce'ye çevrilir. 1931 yılında eserin ilgili bölümleri Türkçe'ye çevrilmiş, gazetelerde tefrika halinde yayımlanmıştır. Yazar, hem Venezuelalı, İspanyol ve Kızılderili köklerinden gelen, Almanya'da ve Belçika'da tahsil görmüş bir subay; hem de maceraperest ve arkeoloji dâhil bölgesel kültüre merak duyan bir gezgin olarak geçmişin olgusal yığınına analiz etmeye çalışacak araştırmacıların dikkatine önemli bir kaynak sunmuştur. Bu açıdan Rafael de Nogales Mendes'in (1877-1937) *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)* adlı anılarını aynı zamanda I. Dünya Savaşı yıllarının arkeoloji çalışmalarını incelemek üzere ilgi çeken bir kaynak sayabiliriz. Hatıraların önsözünde Nogales'in pek çok cephede ve tarih sahnesinde karşılaştığı, yakından tanıdığı Amerikan diplomatik heyeti üyesi Edward Davis'in değerlendirmeleri yer almaktadır. Eserin ilk satırlarında Nogales'in *Conquistadorlara* kadar giden aile kökleri de dikkat çekmektedir.² İmparatorlukların alevler içinde bulunduğu, I. Dünya Savaşı'nın gizli antlaşmalarının yapıldığı, Yakınoğu'da sisli bir havanın görüldüğü bir dönemde Osmanlı ordusunda görev yapan Nogales Bey, subay ve tugay komutanı olarak tarihi sahnelerle tanıklık ederken, Davis de İngiliz ordusunun Yakınoğu misyonlarında askeri gözlemci ve Almanya'da askeri ataşe (ataşemiliter) olarak görev yapmıştır. Tarihin dikkat çeken yönlerinden biri *eşzamanlı (senkronik)* bağlamda ne söyleyeceği konusunda *dikey zamanlı (diyakronik)* bağlama başvurulmasıdır. Tabii ki, bu durum tarihin böyle yakın bir bağlamda dikey ve yatay zamanlı değerlendirmesinin etüdünü de gerektirmektedir.

Yazarın ilginç bir başka yönü de ABD'nin 19. yüzyılda Çarlık Rusya'dan satın aldığı Alaska eyaletinde altın arayan öncüler arasında yer almasıdır. 1904'te bu eyaletin *Fairbanks* kentinin kurucularından biri de Rafael de Nogales'tir. Ağırlıklı olarak I. Dünya Savaşı Ortadoğu cephelerine ışık tutan anılar 37 bölümden oluşmaktadır. Eserin "Türk Ordusuna Katılıyorum" başlıklı ilk bölümü tarihi pencereden kritik bir konuya dair gözlem ve değerlendirmelerle Ermeni tehcirine odaklanarak "toplu kıym" savıyla başlamaktadır. Nogales, bu dönemde Doğu Anadolu'da Ermeni nüfusunun yoğun

1 Vedii İlmen, Yaba Kitaplığı'na edebiyat ve tarih alanında kitap çevirileriyle önemli katkılar sunmuştur. Caroline Mary Holmes, *Urfa'da Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)*, çev. Vedii İlmen, İstanbul, Yaba Kitaplığı, 2005. Bu kapsamda Vedii İlmen'in William Shakespeare, Anton Çehov, Boris Vian çevirileri gibi pek çok çalışması yanı sıra Mezopotamya Kitaplığı serisinde Asurlular ve Süryaniler üzerine çeviri çalışmalarına da bakılması önerilmektedir.

2 *Conquistadorlar*, 16. yüzyılda Güney Amerika'yı fetheden İspanyol komutanlarıdır.

olarak yaşadığı bölgelerde Türk ordusunun genel denetçisi olarak görev yapmaktadır. Nogales eserin başlarında neden bir Hıristiyan'ın böyle bir göreve atandığını sorgular. Bu soruya yanıt ararken anılarına 1915'ten başlar, daha öncesinde yaşadığı olayları ve Avrupa'da, Almanya'nın dışında, Fransa, Belçika, Karadağ ve İtalya gibi ülkelere uzanan paralı askerlik serüvenlerini anlatmak gereğini duyar. Sınırlar ve milliyetleri aşan bir yolculuğa çıktığında tam bir serüven tutkunu olarak karşımıza çıkan Nogales, İtalya'nın liman kenti Bari'den hareket ederek Arnavutluk'a ulaşır. Burada *San Giovanni di Medua* kentinde karaya çıktıktan sonra İşkodra üzerinden Karadağ'a gidişini anlattığında serüveciliğini geçmiş bilgisiyle buluşturmaktadır. Karadağ'la ilgili betimlemeleriyle ulusal bir direnişin Balkan yarımadası ölçeğinde ne anlama geldiğine dair ufak bir örnek sunmaktadır: “*Yedi yüz yıl bütün Sultanların baskısına dayanan, şimdi de yaklaşık on beş bin kişilik ordusuyla, Cataro'dan, Saray Bosna'ya kadar, Avusturyalılara dayanıyordu*”. Yazar, Karadağ'da sıkıntılı zamanlar geçirdikten sonra Arnavutluk'a döner. Burada insanların din faktörü nedeniyle yaşadığı çatışmaların yarattığı korkuya dair önemli bir tespitte bulunmaktadır. Balkanlarda Adriyatik kıyısında çatışma dinamiği yükselmekte, milliyetçilik akımının imparatorluk yapıları üzerindeki etkileri yakından gözlemlenmektedir. “Her gece sokaklarda Müslüman Hıristiyan kavgası oluyordu. Korkudan ölenlerin sayısı, kurşundan ölenlerden fazlaydı. İşin içinde Katolik ‘Melsor’la, İtalya'nın desteklediği Müslümanlar, destekleyenlerden para, silah ve cephane alabilmek için bu çelişkiyi sürdürüyorlardı”. (s.19) Nogales Balkan Savaşları döneminde Sofya'ya geçer. Burada Osmanlı Devleti'nin Sofya'daki Büyükelçisi Ali Fethi Bey'le ve Alman askeri temsilcisi Colmar Von der Goltz'le görüşür. Ataşemiliter olarak Sofya'da görev yapan Mustafa Kemal Bey'le görüşmesine dair bir detaya rastlanmamaktadır. İkinci bölüme geçerken İstanbul yolunda Alman generali Liman Von Sanders ve Bronsart paşayla birlikte Enver Paşa tarafından kabul edildiğini belirtir. “Savaşın Başında Türkiye” başlığını taşıyan ikinci bölümde yazar Osmanlı Devleti'nin savaşa girişini belirleyen koşulları ve alternatif koşullarda ortaya çıkabilecek gelişmeleri değerlendirmiştir. Almanlar “Genç Türklere” kuşkuyla bakmaktadırlar. Yazar, ikinci bölümün ardından Osmanlı Devleti'nin savaşa girişinin meşrulaştırılmasında anti-Rusya çizgisinde bir ittifak örüntüsünün kapitülasyonların kaldırılmasıyla örneklendiğini ve güçlendirilmeye çalışıldığını belirtir. İttihat ve Terakki'nin troyka olarak nitelendirilen üçlü yönetici bloğunda Roma dönemine referansla kullanılan *triumvira* benzetmeleri ışığında bazı farklılıklara rastlanabilmektedir. Nogales tarihi bilgilerin doğruluğuna dikkat ediyor izlenimi verirken, bazı noktalarda öznel yargılara varmıştır. Yazarın empati duygusuna sahip bir gözlemci olduğunu söyleyebileceğimiz örnekler arasında bu bölümde yer verdiği bir görüş Ermenilerin, Kürt aşiretlerinin ve

Türklerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde “nihilist propagandalara ve ölçsüz milliyetçiliğe” yöneldikleri şeklindedir.

Sonuçta Birinci Dünya Savaşı’nda Anadolu’nun doğusunda altı vilayette yaşanan karışıklıklar sadece Ermenilerin penceresinden değil, Rus ordusunun arka planda Ermeni çetelerinin silahlandırılmasına verdiği destekle birlikte nüfus mühendisliği planları üzerinden değerlendirilmektedir. 1894-1895’te yaşanan karşılıklı kıyım süreçlerinde “beş binden az adam ölmediği” yönündeki tespit ve kaynağı bulunmayan istatistikî bilgilerin ayrıca araştırılmasında yarar bulunmaktadır. Osmanlı Bankası baskını gibi önemli bir başka olay da Ermeni milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti topraklarında neden filizlendiğini anlamak açısından önem taşımaktadır. Karışıklar sürecinde Ermenilerin Osmanlı Bankası baskınıyla, Avrupalı büyük güçlerin müdahalesi gerçekleşmediği takdirde bankayı havaya uçuracakları tehdidiyle birlikte İstanbul sokaklarında altı bin Ermeni’nin öldürüldüğü yönündeki savın araştırılması gerekmektedir: “Toplu kıyımlar bütün Anadolu’da birbiri arkasından 1908’e kadar sürdü gitti. Bunu genç Türkler durdurdu.” (s. 27)

Yazar, I. Dünya Savaşı’nın başlarında Osmanlı ordusunda görev yapmak üzere Kafkas Ordusu’nda görevlendirilip Anadolu’nun doğusuna hareket etmiştir. Bu süreçteki gözlemlerine dayanan notlarında yazar I. Dünya Savaşı’nda Bahriye Nazırı Cemal Paşa’ya karşı Enver Paşa’ya duyduğu sempatiyi göstermekle kalmamış; Cemal Paşa’ya da yer yer ağır ifadeler kullanmıştır. Buna karşılık gerçeklerden tamamen kopuk değerlendirmeler yapmaması nedeniyle Nogales’in haklılık payını teslim etmek yerinde olur. Cemal Paşa Bahriye Nazırlığı görevi yanı sıra Suriye ve Filistin askeri valiliği döneminde Arap milliyetçiliği açısından olumsuz referans olarak gösterilen bir idareci profili çizmiştir. Kanal Harekâtı’nın kamuoyunda desteği arttırmak için çarpıtıldığı iddiası gibi çeşitli iddialar Nogales’in olayların tam içinde yer aldığını, duyumlardan hareket ederek değerlendirmeler yaptığını göstermektedir. (s. 31) Üçüncü bölüm Kafkasya yolculuğunun ilk kısmıdır. Nogales bu bölümde Haydarpaşa’dan başlayan yolculuğunda Bilecik, Eskişehir, Afyon, anti-Toroslar, Kayseri, Sivas, Erzincan yoluyla Erzurum’a ulaşana kadar nice ilginç sahneye, olaya tanıklık eder. Yazar ilerleyen satırlarda o dönemde yirmi bin kadar nüfusu bulunan Erzincan’da Albay Remzi Bey’le tanıştıklarını ekler. Albay Remzi kısa süre sonra generalliğe terfi etmiştir. St. Petersburg’daki eski bir askeri ateşe olarak tanınmaktadır. Avusturyalı Doğu bilimci Dr. Pietchmann kendisine eşlik etmektedir. Yazar, Dr. Pietchmann örneğinden hareket ederek bu bölgede Tirol’den gelen uzman kayakçıların eğitimiyle Kafkas Ordusu için bir kayak timinin hazırlandığından bahsetmektedir. Dönemin zorlu iklim koşulları ışığında değerlendirildiğinde

Erzurum'dan Kars'a uzanan güzergahta de Nogales cephe gerisinde ağaçsız ovalara bakan yollar boyunca leşleri gördüğünü, “yırtıcı kuşların bile kaçtığı toprakların gerçekten biçare olduğunu” belirtmiştir.

Dördüncü bölümde ise Erzurum üzerinden kış şartlarında harekâtın geri kalan kısmı anlatılır. Yazar, Doğu'daki Kafkas harekâtını diğer cephelerle etkileşim halinde anlatmaya devam eder. Savaştan önce yetmiş bin civarında nüfusu olan şehrin yirmi bin kadar nüfusu Ermeni sakinlerinden oluşmaktadır. Erzurum'da yoğun kış şartlarının etkileyici betimlemesi eşliğinde Rusların “Türk Sibiryası” dediği bir şehrin ara sokaklarında köylerin çevrelerinde kazılmış siperlere yakın cesetlerin etrafında köpekler gördüğünü belirtmiştir. Bazen günlerce sürecek bir nöbete başlayan köpekler leşleri bitirene kadar uğraşmaktadırlar. Salgın hastalıklar ordunun yüzde yirmisini tifüs yoluyla vurmuştur. (s. 48-49) Şehirde incelemeler yaptığında ürkek, huzursuz ve güvensiz bakışlarıyla milliyetlerini açıklayan Ermenilerin ticarethanelerindeki durgunluğu gözlemleyen yazar toplu kıyım korkusundan bahsetmektedir. Olaylar bu süreçte birbirini tetiklemektedir. Van vilayetinde Ermeniler, İran'daki Osmanlı ordusuna karşı ayaklanırlar. De Nogales Osmanlı Ordusu'ndan söz ederken “ordumuz” ifadesini kullanmakta, hataları yeri geldiğinde belirtmektedir. Beşinci bölüm “Kürtlerin Arasında Yolculuk” başlığıyla Erzurum'dan Nemrut Dağı tarafına, Muş ve Bitlis'e doğru genişleyen bir yolculuğu konu almaktadır. Altı vilayet (*Vilayat-ı Sitte*) arasında sayılan Bitlis de Ermeni nüfusunun yoğunluğuyla dikkat çekmektedir. “Nisan 1915 tarihine gelindiğinde Van'da köy ve kentlerden kalın dumanlar yükselmektedir”. (s. 59) Altıncı bölüm artık Anadolu'da sosyal dokuyu etkilemeye başlayan ve savaş koşullarında çatışmaların, köy ve kasaba baskınlarının yaşandığı Ermeni ayaklanması ışığında Van'daki gelişmeleri anlatmaktadır. Ermeni meselesine mikro ve makro ölçeklerde bakıldığında mutlaka irdelenen Van İsyanı ve bu kapsamdaki olaylar I. Dünya Savaşı yıllarında Anadolu'nun doğusunda asayiş konularıyla ilgili ciddi bir kırılma ortaya çıkarmıştır. Anadolu'nun engebeli coğrafyasında gerçekleşen tehcir olayının sinopsisini çıkarmak için Rafael de Nogales'in anıları tek kaynak olmamasına rağmen -bir anı kitabına iskontoyla bakılması şartıyla- önemli bilgiler sunmaktadır.

Onuncu bölümden itibaren Diyarbakır Bismil'den Halep'e uzanan yolculuk ışığında genel bir değerlendirme yapılır. De Nogales bölgede bir süre hastalanmış ve tedavi için emekliye (tekaüde) ayrılma düşüncesine rağmen Enver Paşa'nın talimatıyla görevine devam etmek durumunda kalmıştır. Bismil sonrası arazinin engebesi iyice azalır, Dakota'ya benzettiği çayırılık araziden geçerek Halep'e doğru ilerlerler. Tarlaları tehdit eden, su kaynaklarını kirleten kuyularda, sarnıçlarda çürüyen çekirgelere değinen yazar

kıtlık ve açlık yılının kapıda olduğunu belirtmiştir. (s. 112) Çekirgelerin yarattığı tehlikeyle birlikte Ermeni tehcirinin uygulandığı dönemde sosyal yapıyı etkileyen ciddi sorunlardan biri de salgın hastalıklardır. De Nogales Diyarbakır'a Mardin kapısı tarafından girişlerinin ardından ceset kokularıyla karşılaştıklarını, Ermenilerin yaşadığı trajediye bakarken toplu kıyım tabirini kullandığı olayların başlıca sorumlularının mülki amirler olduğunu belirtir. Burada Diyarbakır Valisi Reşit Bey, Van Valisi Cevdet Bey gibi isimlerin altının çizilmektedir. Diyarbakır'da o dönemde 30 bine yakın nüfusun önemli bir bölümünü Türk, Arap ve Türkmen nüfus oluşturmaktadır. (s. 117) Yazar Diyarbakır'ın önemli bir ticaret merkezi olarak kritik bir sürece tanıklık ettiğini Vali Reşit Bey'le tanışmasıyla ilgili satırlarında ortaya koymuştur. Ermenilerin güvenlik gerekçesiyle sürgün sürecinin bazı olumsuzluklarına değinen yazar Diyarbakır'dan Urfa'ya ve Siverek köyüne kadar uzanan yolculuklarında Ermenilerin yaşadığı trajik olaylara değinirken ayrıntılı bir anlatımla sorunların nasıl ötelendiğini, bu politikaların yüksek makamlardan gelen talimatlarla hayata geçirildiğini belirtmektedir. Urfa'nın tarihi nitelikleriyle geniş iki ovaya hâkim bir şehir olarak stratejik konumu, tarım havzası ve ticaret yollarının kesişme noktasında yer almasıyla, eski çağ krallıklarına ve Osrohone krallığına kadar uzanan engin tarihi De Nogales'in anlatımında tüm canlılığıyla yer almaktadır. Urfa, kadim uygarlık merkezi olarak Fırat'ın ve Habur'un suladığı geniş havzaya hâkim, Halep'e, Diyarbakır'a bağlanan, Süryaniler açısından da önemli bir şehirdir.

On birinci bölümde "Suriye'ye Zorunlu Göçler" başlığı altında yakın dönem Türkiye tarihinin en kritik konularından Ermeni tehciri ele alınmaktadır. On ikinci bölümde, yazar hastalık döneminin ardından Lübnan'da Baalbek harabelerine kadar uzanan turistik gezilerini anlatmaktadır. Bu gezisi sırasında de Nogales, General Von Kress'ten gelen telgraf üzerine Kudüs'ten Bağdat'a gitmesi gerektiğini öğrenir. Telgrafla gelen talimata göre Mareşal von der Goltz'ün emrine gireceğini, fakat orada Halil Paşa'nın bulunmasından dolayı rahatsızlık duyduğunu belirtir. De Nogales'in Kut'ül Amare yorumu Halil Paşa'nın maceraperestliğiyle birlikte aslında Mareşal von der Goltz'e ait saydığı başarıların nasıl Halil Paşa tarafından sahiplenildiği tespitine odaklanmaktadır. (s.146) Şam, oldukça geniş bir ovanın kenarına kurulmuş, camileriyle kiliseleriyle göz dolduran kozmopolit bir kenttir. Suriye'nin en önemli kenti ve vilayet merkezidir. 200 bine yakın nüfusa ev sahipliği yapan bu kentin çarşısının İstanbul ve Halep kadar düzenli olmadığını belirten yazar, dar ve pis sokakların kentin genel manzarasına olumsuz etki ettiğini değerlendirmelerine eklemektedir. Yazar Balkanlardan Ortadoğu'ya geniş bir coğrafi yolculuğu hem tarihsel uğrak noktalarıyla hem de tarihi olguların ortasında

anlatılmaktadır. Rus-Japon Savaşı'nda yer aldığı gibi, Bulgaristan'da Osmanlı büyükelçisi Ali Fethi Bey'le ve daha sonra İstanbul'da Alman generalleriyle görüşür. De Nogales, General Von Kress'ten gelen telgraf üzerine Kudüs'ten, Şam'a, oradan da Halep ve 4000 yıl öncesinde Hitit uygarlığında gelişen bir kent olan Cerablus'taki köprüden geçerek Musul'a gider. 13. bölüm Bağdat'a yani Irak cephesinin kalbine gidiş yolculuğunun anlatıldığı bölümdür. Burada yazar ve beraberindeki askerler Cerablus sonrasında stratejik bir hat boyunca Res ül-'Ayn kasabasından geçerler. Askerler "İskender'in, Keyhüsrev'in, Nebukadnezar'ın ya da Sardanapal'in ordularının geçtiği yollardan" geçerek ilerlerler. De Nogales'in satırlarında binlerce yılın askeri yürüyüşlerinin öyküsü canlanmaktadır. Hac kabileleriyle ilgili betimlemelerinde de Nogales'in anlattıkları ışığında İslam peygamberi Hz. Muhammed öncesinde hac kabilelerinin Mekke'de (eski adı Eatirpa) Kâbe'de bulunan *siyah taşı* (*hacer ül'esved*) ziyaret etme gelenekleri de canlı bir anlatımla yer bulmaktadır.

On dördüncü bölümde Dicle Nehri üzerinden keklele Bağdat'a gidiş anlatılmaktadır. Mezopotamya denildiğinde coğrafyanın sunduğu olanaklar ve Fırat ile Dicle nehirleri arasındaki bölgenin verimli arazileri akla gelmektedir. De Nogales, Derik, Viranşehir hattında gördüklerine değinirken, aynı zamanda siyasal ve askeri bir güce sahip olan ve 1908'deki isyanda aşiret reisleri öldürülen Milli aşiretine de değinir. Viranşehir'de İbrahim Ağa'nın konağında misafir olduklarını, kendilerine yapılan bir metreye ulaşan bulgur pilavı ve tandırda deve eti ikramının kendilerini nasıl memnun ettiğini anlatır. Bağdat'a gidiş konusunda eseri Türkçe'ye kazandıran Vedii İlmen aslında üç ülkeye bölünen bu topraklarda Suriye ve Irak'ta çöl bölgesinde gidildiğini, Şam ve Halep sonrasında Bağdat'a gitmek için Mardin ve Urfa'dan geçilmeyeceğini belirtmektedir. Sincar Dağları bölgesinden geçildiği ve Yezidilerin yurdundan bahsedildiği dikkate alınırsa de Nogales'in daha çok Suriye çölü bölgesinde ilerlediği anlaşılmaktadır. Yer adları konusunda ciddi bir araştırma için eserin ilginç bilgiler sunduğunu eklemek mümkündür. Hakkâri'nin aşağısında henüz Türkiye-Irak sınırının çizilmediği bir dönemde de Nogales Musul'a yaklaşık 80 kilometrelik bir yolculukla ulaşır. Musul yukarı Zap Suyunun Dicle ile karıştığı yerde kurulmuş, stratejik yönden çok önemli bir şehirdir. Burada Süryani, Yezidi, Kürt, Med, Asur uygarlık mirasından izlere de rastlanmaktadır. Yazar, Musul'dan Tikrit'e geçiş sürecinde Hristiyanlığın bu bölgedeki köklerine değinir. Tikrit halkı Hristiyanlıktan İslamiyete geçtikten sonra çevredeki Müslümanlardan daha koyu Müslümanlar olarak ortaya çıkmışlardır. Birkaç yüzyıl boyunca bağımsız Aryan prensliğinin başkenti olan Tikrit, 18.yüzyıla kadar Hristiyan kimliğini de korumuştur. Bu konuda yazarın önemli tespitleri bulunmaktadır. "O günden beri Tekrit

Mezopotamya'nın en bağınaz yeri oldu. Bu durum "Bütün inanan Müslümanların arasında en fazla inananlar, dönmüş Hristiyanlardır" sözünü kanıtlar. En kötü toplu kıyımlar Siirt, Bitlis, Van ve Diyarbakır kentlerinde oldu. Nedeni buraların halkı bir zamanlar Hristiyan olmuş Ermenilerin ardıllarıydılar". "Aynı durum Laz aşiretlerinde oldu. Kırk yıl önce Hristiyanlıktan Müslümanlığa döndüler. Şimdi Osmanlı İmparatorluğu'nun en bağınaz Müslümanları oldular". (s. 161-162) Nogales ve beraberindeki heyet Bağdat'a yakın Samarra'dan geçerler. Yüzyıllar öncesinde Orta Çağ'da Emevi halifelerinin özel şehri olan Samarra Türklerin ordugâh kültürünün izlerinin sürülebileceği bir şehirdir. Samarra'da kuleler ve camiler, yıldızlı kubbeler dikkatleri çeker. Emeviler döneminin başkenti Samarra kentinin ardından Bağdat'a ulaşırlar. 15. bölümde Bağdat'ta Halil Paşa'yla tanışan ve Irak Cephesi'ndeki olayların karmaşası karşısında kendi askeri stratejilerini ortaya koymak için gözlemciliğe devam eden Nogales tarih araştırmacılarının yakından ilgileneceği, daha çok arşiv belgeleri ve bazı anı kitaplarında rastlanabilecek misyon üyelerinin adlarına yer vermektedir. Örneğin burada görev yapan ve François Oteli dışında sosyal lokal işleviyle kullanılan bir diğer mekân Orduevi'nin yanında yer alan ve İran'da çalışan Klein misyonunun koludur. Nogales burada Dr. Müller ve *Deutsche Gesellschaft Orient*'in temsilcisi Teğmen Lürs gibi isimlerle tanışır. Lürs, bir arkeolog olarak Alman İmparatorluğu adına Bağdat yakınlarında Asur kazılarında sorumludur. Almanya'nın 19. yüzyılın sonlarında küresel düzeyde iddiasıyla birleşen doğuya doğru açılım (*Drang Nach Osten*) stratejisinde kültürel nüfuz politikasının işlevsel kuruluşu burada karşımıza çıkmaktadır. Nogales'in notlarına bakarak Birinci Dünya Savaşı'nda Gertrude Bell'in karşılığı olmasa da Teğmen Lürs isminin altını çizmek gerekir. Süleyman Askeri Bey'den daha önce söz edildiğini hatırlayarak, Bağdat Cephesi'nde yaşanan yenilgi sonrasında Von Der Goltz'ün yenilgiyi telafi etmeye çalıştığını, Sakallı Nurettin Paşa'nın cephede takviyede bulunduğunu hatırlamak yararlı olabilir. Askeri'nin yenilgisiyle birlikte Teğmen Lürs ve Müller Bedevilere esir düşmüşlerdir. Savaşın her yönüyle ilginç hikâyeler yumağı olduğunu bu tarz anekdotlardan yakından izlemek mümkündür. Nogales, yeni isimlere yer vererek konunun çok boyutlu incelemesini önermektedir. Bu bölümde geçen isimler arasında Alman istihbaratından Niedermayer'in ismini atlamamak gerekir. Yanında bulunan birkaç istihbaratçıyla birlikte Kabil'in yolunu tutan Niedermayer bir süre sonra Türkiye'ye dönmeyi başarır. Rauf Orbay'ın ve Teşkilat-ı Mahsusa'dan kilit konumda bazı isimlerin İran'da bulunduğu dönemde Klein misyonu da İran'da bulunmaktadır. Bu açıdan Nogales'in eserinde ilgili bölümde saklı görünen detaylar fazlasıyla dikkat çekmektedir. Irak cephesinin içlerinden anlaşılabilir gizli gelişmelerinden biri de İran kolunun komutanlığına bir Alman subayının atanması ihtimaline karşı yaşanan çekişmedir. (s. 168) Nogales'in kitabında

16. bölümde Mareşal Von Der Goltz'ün İran'dan dönüşü sonrası Bağdat'taki askeri dengeler anlatılmaktadır. Askeri tarih yazımı açısından bakıldığında Mareşal Von der Goltz'ün Kut-ül Amare'deki zafer üzerindeki etkisi belirsizleştirilebilmektedir. De Nogales, anılarında 1916'da cephede hayatını kaybeden Goltz'ün adını sık sık anar. De Nogales'e göre Kazım Karabekir, Alman İmparatorluk kartalını taşıyan Alman subaylarından rahatsız olmaktadır; Bağdat'ta 6. Ordu Kurmay Başkanı olarak Osmanlı ordusunda görev yapan Kazım Karabekir böyle şeylere izin verilemeyeceğini, Osmanlı ordusunda görev yapan Alman subaylarının göğüslerinde Alman imparatorluk kartalı nişanı taşımayacaklarını söylemiştir. 17. bölümde artık Bağdat'a ve Irak cephesine veda vakti yaklaşmaktadır. Nogales Bey, kimi yerlerde Halil Paşa dışında başka İttihatçı isimlere yer verse de aslında İttihat ve Terakki güdümünde Halil Paşa'nın Osmanlı ordusunu temsilen orada bulunduğunu, prensiplerinden uzaklaşmayı kabul edemeyeceğini, sonuçta daha uzun süre burada görev yapamayacağını belirtir. Nitekim bölgeden ayrılışından kısa bir süre önce Mareşal'i Osmanlı ordusunun elindeki su geçiren, İngiliz çadırlarından daha aşağı bir çadırda aç bırakılmış halde gördüğünde artık Mareşal'in hayatına kastedildiğini de hissetmiştir.³ De Nogales, Bağdat'tan ayrılış sürecinde Binbir Gece Masalları'nın kahramanı Zübeyde'nin mezarını ziyaret eder. Şat el-Mas'udi kıyısındaki mezar aynı şekilde Ulu Camii olarak bilinmektedir. *Küfe*'den ve *Bağdat* yakınlarında bulunan Sasani kenti *Qtisfon*'dan bahseden Nogales kâh duyumlarla kâh gözlemlerle ilerleyen notlarında Bağdat'a 40-50 kilometre uzaklıkta bulunan *Qtisfon*'un kalıntılarının yok olmaya yüz tuttuğunu yazmaktadır.

Şeyh Zuvayd Savaşı, Nogales'in de tanıklık ettiği, Kut-ül Amare'deki askeri başarıyı ifade eden en önemli savaştır. General Townsend komutasındaki İngiliz kuvvetlerinin sonunu getirdiği söylenen gelişmelere tanıklık etmek kadar, savaşın komuta sürecine dair ayrıntılara hâkim bir lejyoner subay olarak Nogales Osmanlı ordusunda Alman subaylara yönelik uzlaşmazlık ve kıskançlıkları da ortaya koymaktadır. Bu dönemde salgın hastalıklarla mücadele başlıca sorunlar arasındadır. Tifüs salgını dikkat çekmektedir. Eskiçağ tarihine ne kadar ilgi duyduğunu tespit etmek güç değildir. Bu konuda ortalamanın çok üzerinde bir ilgiye sahip olduğu kolaylıkla görülmektedir. Asur Krallığı'nın başkenti *Ninova* bu tür bir örnektir. Avusturyalı fizyonomist Yarolyimek Asur başkenti *Ninova* kalıntılarında yapılan gezintilere katıldığında burada Nogales'in

3 “Von der Goltz: Alleged Assassination”, *Register (Adelaide, SA)*, 6 Mayıs 1916, s. 9. Kahire'de çıkan *Mokatan* gazetesine dayandırılan haberde Türk subayların Alman-Türk Mareşali Von der Goltz Paşa'ya silahla saldırdıkları iddiasına yer verilmiştir. (İddia olarak paylaşılan bu bilginin Goltz Paşa'ya yönelik bir hoşnutsuzlukla doğrudan ilgisi bulunduğu anlaşılmaktadır). Aynı haberde Liman von Sanders'in İstanbul'daki evinin bombalandığı, haberin son kısmında ise Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın akıbetinin bilinmediği belirtilmiştir.

belirttiği şekliyle kalıntıların büyüleyiciliği yanı sıra bir espioyanaj dizgesinin sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.(s.188) Tifüs salgınından savaş boyunca iki milyon insan hayatını kaybetmiştir. Irak'ta ve çevresinde salgın hastalığın yıkıcı etkileri her şekilde görülmektedir. De Nogales, bir süre sonra Nusaybin'e geldiğinde tifüs salgınından kasaba nüfusunun yüzde 20-30'luk kesiminin hayatını kaybettiğini not etmektedir.(s.192) Daha sonra Suriye topraklarında Res-ül-Ayn'a ulaşırlar. Burada da oyalanmadan trene binen Nogales iki gün içinde Halep'e ulaşır. Vagonunu Adana'ya giden bir trene bağlatır. Güvenlik gerekçesiyle en kısa zamanda Adana'ya ulaşmayı amaçlamaktadır. Bağdat ve Hicaz'a uzanan demiryolu projesi gündemdeki yerini korumaktadır. Mareşal'in Halil Paşa tarafından devre dışı bırakılma kısaca çabalarına değinilen bu bölümde Halil Paşa, hasta bir Mareşalin yerine geçmesi olasılığı bulunan Mecklenburg Prensi Adolp'u kendisine rakip olarak görecektir düzeyde hırslı bir isim olarak anlatılır. Bu "hırsın" arkasında da Enver Paşa'nın olduğunu belirtmemek haksızlık olur. Venezuelalı subay, Cemal Paşa'nın komutasında yer alan Suriye Cephesi'ndeki orduya bağlı olarak Kudüs'e aylar sonra dönmüştür. Kudüs'ten *al-Fishub* denilen göçmen Musevilerle birlikte halkın yarısının *şaluka* adı verilen Avrupa'dan ve Amerika'dan gelen yardımları da kesildiğinde risk altında bulduklarını belirtir. Epidemi (tifüs) bu dönemde en büyük sorundur. Kudüs'te Musevi mezarlığına giden yol tifüsten kırılan insanların cenazeleri için bekleyen arabalarla gece gündüz tıkanabilmektedir. Nogales bu bölgedeki gözlemlerini anlatırken çok çarpıcı notlar aktarır. Almanların "açlık tifüsü" adını verdikleri ve gıda yetersizliğinden kaynaklanan virüs salgını yüz binlerce sivil ve askerinin hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Bu süreçte yaşananlara bakıldığında Suriye ve Filistin cephesinde görev yapan Osmanlı 6. ordusunun en büyük darbeyi aldığını söylemek mümkündür. Asker kaçakları sorunu ciddi başka bir sorundur. Arap askerleri I. Dünya Savaşı Suriye-Filistin ve Irak cephelerinden anlaşıldığı üzere suçun ciddiyetini anlayamamaktadır. Bunun üzerine kısa süre içinde idam edilen onlarca asker telgraf direklerinden sallandırılmaya başlamıştır. Tifüs salgınından çok çarpıcı bir örnek sunan Nogales Ramalla'da on beş kişilik bir aileden sadece dört bebeğin kurtulduğu tifüs salgını sonrasında evde cesetlerin arasında dört bebeği bulduğunu belirtir. 19. bölümde 4. ordunun topçu denetçisi Nikolai Paşa'nın desteğiyle yeni görevine atanan Nogales Kudüs sonrasında Filistin'e, oradan es-Salt'a yani Ürdün'ün merkezine yaptığı yolculuklarda Judaik kültürün izlerini sürmekte, uygarlık merkezleri arasında Petra gibi bir antik kente yönelik geziye dair notlarını paylaşmaktadır. (s. 208-211) 20. bölümde Filistin'de ahalinin huzursuzluğu ve son yıllarda Osmanlı idaresine karşı duyduğu hoşnutsuzluğun etkisiyle yaşanan sorunlara değinilmektedir. Daha sonra Kudüs'e dönen Rafael de Nogales burada Binbaşı Mühlmann'dan İmparatorluk süvarisinin 3. tümenine atandığı haberini alır.

Kurmaylıkta mükemmeliyet zor bulunmaktadır. Yazar, bu şartlarda Alman militarizmini ve Prusyalı subayların yönetimini sorgular. Nogales'in gözlemlerine göre Avusturya-Macaristan İmparatorluğu askerlerinde süregelen gösteriş duygusu Alman askerlerinde görülmemektedir. (s. 226)

Yirmi birinci bölümde 4. orduda Albay Von Kress ve maiyetindeki Alman subaylarına karşı duyulan güvensizliğe ve onların neler konuştuklarının, neler planladıklarının araştırılması için Suriye ve Filistin bölgesinde Cemal Paşa'ya casusluk yaparak bilgiler aktaran Süryani asıllı Tefvik Bey ve arkadaşlarının çalışmalarına değinilir. Kitap bu bölümlerin ardından savaşın sonlarındaki süreci aydınlatan, Nogales'in terhis sürecine ve yaşadığı sıkıntılara yer vererek ilerleyen bir günlük havasını da yansıtmaktadır. Hatıra türündeki eserlerin sentezleyici özelliğini gösteren bu kitapta zorunlu göçlerin etkilerine, tarihsel coğrafya envanteri açısından dikkat çeken kayıtlara, Alman askeri misyonunun görevleriyle kurulan ilişkilere kadar pek çok ayrıntıya yer verilmektedir. Kitabın son notlarında şu değerlendirmeleri yapabiliriz. "Osmanlı Hilali Altında Dört Yıl" başlığının karşılığı olarak "Osmanlı Ordusunda Dört Yıl" adıyla yayımlanan bu anılarda öz-nelliğin dikkat çektiği pek çok satıra karşılık kapsamlı bir tarihi Ortadoğu gezi rehberi pusulası sunulmaktadır. Nogales'in I. Dünya Savaşı yıllarının karışıklığı, kan ve barut bulutu ortasında arkeolojiye gösterdiği merakın arkasında Alman nüfuzunun ve Prusya profesyonelliğinin etkileri de gözlenebilmektedir. Eserde yer alan değerlendirmeler ışığında I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı ordusunda görev yapan Alman subayların anılarıyla birlikte karşılaştırmalı bir çalışma yapılmasının yararlı olacağı belirtilebilir.

Hatıralar, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Mezopotamya bölgesindeki savunma faaliyetleri ve kaotik ortamdan çıkış arayışları açısından dikkat çekmektedir. Yine Venezuelalı komutan bulunduğu Irak ve Suriye-Filistin cephelerindeki görev dağılımını hatırlarken, elde edilen geçici başarıların Alman generallerin paylarına düşen kısımlarının göz ardı edilmesine yönelik itirazlarını ortaya koymuştur. Eser, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda görev yapan yabancı subayların anıları kapsamında dikkatle okunması gereken kaynaklar arasındadır.

KAYNAKÇA

1. Süreli Yayınlar

“Von der Goltz: Alleged Assassination”, *Register (Adelaide, SA)*, 6 Mayıs 1916, s. 9.

2. Araştırma Eserler

Holmes, Caroline Mary: *Urfa'da Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)*, çev. Vedii İlmen, İstanbul, Yaba Kitaplığı, 2005.